

MÁRIA TERÉZIA CIGÁNYPOLITIKÁJA

Az államhatalom, illetve ennek egyes tisztségviselői és az önkormányzatok (vármegyék, városok) már a XVI–XVII. századtól igyekeztek rendeletek és statútumok útján szabályozni a cigányok magyarországi életét, ez a szabályozás azonban rendszertelen és esetleges volt. Látszólag az első kísérlet az általános szabályozásra III. Károly király 1724-ben kiadott rendelete¹ – erről azonban tudnunk kell, hogy célja nem a cigányok letelepítése volt, hanem az osztrák örökös tartományokat akarta megvédelmezni a beszivárgásuktól. Az ezt követő évtizedekben is születtek rendeletek, amelyek vonatkoznak a cigányokra: nem csupán rájuk azonban, hanem bárki másra, aki az országot járta (így például akár a sáfrányt áruló szlovákokra is), vagy aki kéregetésből-koldulásból élt.

Az első időszak Magyarország történetében, amikor már valóban lehet „cigány politikáról” beszélni, Mária Terézia uralkodásának az ideje és különösen annak is a második fele, mivel az ebben a korszakban kiadott rendelkezések már átfogták a megváltoztatni kívánt cigány életmód egészét, következetesen annak gyökeres átalakítására irányultak és emellett a bennük foglaltak végrehajtásának az ellenőrzésére is nagyon alaposan törekedtek. Az egymást (olykor csak részben) megerősítő-kiegészítő rendelkezések eléggé kuszának tűnő szövevényét az alábbiakban kíséreljük meg áttekinteni.

– 1758. április 6-án adta ki a Helytartótanács azt a rendeletet, amely által a földesurak engedélyt kaptak arra, hogy ha akarnak, olyan cigányokat fogadjanak birtokaikra, akik nem követtek el bűnt és nem közösködtek gonosztevőkkel: kötelességükké tette azonban az arról való gondoskodást, hogy a befogadottaknak állandó lakásuk legyen, továbbá a kóborlásnak, mint minden bűn okának a megakadályozását és a nem letelepedett cigányok elűzését.² – Ez a rendelkezés tehát tulajdonképpen nem más, mint III. Károly 1724. évi rendelete egy részének a megerősítése.

¹ Fordítását lásd MEZEY Barna (szerk.) A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest, 1986. 81–83. p.

² Fordítását lásd HEICZINGER János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér megyei történelmi évkönyv, 12. Székesfehérvár, 1978. 175–176. p.

– 1760. február 2-án a Helytartótanács elrendelte, hogy a törvényhatóságok akadályozzák meg, hogy a katonaszökevények a cigányoknál menedéket találjanak (ezek ugyanis a cigányok városokon-falvakon kívüli kunyhóikban szoktak elrejtőzni, sőt nekik adják el katonai felszereléseiket is).³

– 1760. november 27: a törvényhatóságok tartoznak a területükön található és még kóborló cigányokat állandó lakásra kényszeríteni, a „vaskos tudatlanságból” kiemelni, a keresztény és polgári erkölcsökkel átítani, s egyáltalán, a keresztény szabályokra és a köz hasznára alkalmassá tenni.⁴

– 1761. december 10: a Helytartótanács elrendelte, hogy a „cigány” népvét el kell törölni és az azt használókat a jövőben meg kell büntetni; elrendeli továbbá, hogy a cigányokat fel kell venni a céhekbe. E két konkrét intézkedés mellett általában is rendelkezik a cigányok szabályozásáról, s a kóborlás megakadályozása érdekében előírja, hogy a földesurak adjanak nekik kétkezi munkát, jelöljenek ki a számukra helyet házépítésre, hasítsanak ki telket művelésre és késztessek őket mesterségek gyakorlására. A törvényhatóságok feladatává pedig azt tette, hogy a kóborló cigányokat írják össze, kényszerítsék letelepedésre, tiltásuk el őket a lovak tartásától és ne adjanak nekik útlevelet; végül akadályozzák meg az oláh cigányok Erdélyből való beszivárgását.⁵

– 1762. február 15: a Helytartótanács emlékeztette a törvényhatóságokat, hogy őfelsége eltörölte a „cigány” népvét és elrendelte, hogy ugyanúgy kell bánni velük, mint az ország többi lakosaival; ezért ha egy cigány alkalmas a katonaságra, akkor minden megkülönböztetés nélkül besorozható.⁶

– 1763. február 28: a Helytartótanács előírta, hogy „ama korábban cigánynak nevezett népség” öltözetében is alkalmazkodják a környezetéhez.⁷

– 1766. február 17: a a Helytartótanács tulajdonképpen megerősítette korábbi rendelkezéseit, s ezáltal előírta, hogy a cigányokat állandó lakásra kell kötelezni, hogy mezei munkákra és mesterségekre kell őket alkalmazni, s végül, hogy a földesurak és tisztjeik nem adhatnak nekik útlevelet, illetve, hogy az eddig ki-

³ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. (Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Mandata et intimata politica), XI. I. nr. 55. Az itt és a továbbiakban hivatkozott rendelkezések természetesen más levéltárakban is megvannak, csupán gyakorlati okok miatt közöljük ezeket a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárból.

⁴ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 56.

⁵ Fordítását lásd HEICZINGER János, 1978. 178–179. p.

⁶ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 60.

⁷ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 62.

adott útlevelek érvénytelenek és az azokkal úton lévőket vissza kell toloncolni korábbi lakóhelyükre.⁸

– 1767. december 10-én született meg az az „alaprendelet”, amely mintegy a korábbiakat is egyesítette. Ebben a Helytartótanács elrendelte a valamennyire letelepedett cigányok összeírását, beleértve az idegeneket és távol lévőket is. Elrendelte továbbá, hogy a többi cigányt a következő év júliusáig úrbéri szolgálatra kell kötelezni, az azután is kóborlók kunyhóit és földalatti házait le kell rontani, őket magukat le kell tartóztatni és útépítésre, vagy más közmunkára kell adni. Az öltözködéssel kapcsolatban megtiltotta a gyerekek meztelenül járását, a felnőtteket pedig a falusiak ruházkodásához való alkalmazkodásra kötelezte, azaz a megjegyzéssel, hogy a nők nem járhatnak ezentúl egy szál vászonban. A törvényhatóságokat kötelezte, hogy a céheknél járjanak el a gyerekek mesterségre való oktatása érdekében. Eltörölte továbbá a vajdaság intézményét és minden cigányt a falusi bírák alá rendelt; végül eltiltotta a lótartást, kivéve, ha valaki valóban kereskedik lovakkal és van is azokról levele, illetve, ha a jobbágytelken lakó cigánynak a gazdálkodáshoz van szüksége lóra.⁹

– 1769. július 19-én A Helytartótanács elrendelte, hogy a törvényhatóságok ne tiltsák meg egyszerűen a lótartást, hanem minden cigánynak annyi lovat engedélyezzenek, amennyi szükséges munkája végzésére és fuvarozásra.¹⁰

– 1769. július 24-én a Helytartótanács előírta a cigányoknak kiadandó útlevelekkel kapcsolatos eljárást. Eszerint csak a valóban „regulált” cigányoknak szabad olyan útlevelet adni, amellyel más helységbe vagy más törvényhatóságok területére utazhatnak, de akkor sem csoport, hanem az egyes személyek számára, beleírva az utazó vezeték- és keresztnévét, valamint meggyőződve az utazás szükségességéről. Az útlevél nélkül kóborló cigányokat pedig meg kell büntetni és vissza kell toloncolni előző lakóhelyére.¹¹

– 1772. március 23-án a Helytartótanács kötelezte a törvényhatóságokat, hogy a cigányoknak az 1768. júliusa utáni helyzetéről félévenként tegyenek jelentést.¹²

⁸ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. III. IV. nr. 15.

⁹ Fordítását lásd HEICZINGER János, 1978. 233–234. p. és MEZEY Barna (szerk.) 1986. 84–85. p.

¹⁰ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 69.

¹¹ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 70.

¹² B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 71.

– 1773. február 22-én kelt a Helytartótanács mindenre kiterjedő rendelkezése, amely az állandó lakás és a ruházkodás tekintetében megerősítette a korábbi rendelkezéseket, illetve jelentősen ki is egészítette azokat az alábbiakkal. 1. A falusi bírák kötelesek megakadályozni, hogy a cigányok döghúst egyenek; aki ilyet tesz, azt meg kell büntetni, többek közt azzal is, hogy egy teljes hónapra keresztül kenyéren és vízen böjtöljön a magisztrátus börtönében. – 2. A cigányok lovat nem tarthatnak, a náluk levőket el kell árverezni, s a lóért kapott összeg kétharmada illeti csak a tulajdonost, a többi a bejelentőé. – 3. Mivel a cigányok muzsikálás és kovácsolás ürügyén szoktak kóborolni, ezért a jövőben csak azok űzhetik e két mesterséget, akik rendelkeznek a hozzájuk való szerszámokkal, továbbá van a faluban házuk és családjuk tagjai sem henyélnek. – 4. A gyerekeket el kell venni a szüleiktől és ki kell adni a parasztokhoz, akik a vármegyétől napi három krajcárt kapnak egy-egy gyerekért, amíg azok nem képesek dolgozni. – 5. A plébánosok kötelesek ingyen oktatni a cigányokat és gyerekeiket a vallásra, valamint a triviális iskolákban ugyancsak ingyen tanítani a gyerekeket, s a céhek is kötelesek felvenni és mesterségre tanítani őket. – 6. „Ezen nép emlékezetének a kiirtása végett” ezentúl súlyos büntetés terhe alatt tilos a cigány nyelv használata: a cigányok beszéljék azt a nyelvet, amelyiket a környezetük beszéli. – 7. A cigányokkal az urbáriumok szerint kell bánni (azaz jobbágyok, házas zsellérek vagy ház nélküli zsellérek lehetnek), s ennek megfelelően kötelesek adózni is a házipénztárba; az összeírásokban *neocolonus* (újparaszt, újlakos) néven kell jelölni őket. – A rendelet azt is javasolta, hogy törvényhatóságok ne csak a büntetésre ügyeljenek, hanem arra is, hogy a már házzal bíró és jobbágyi terhet viselő, tehát valóban szabályozott cigányokat senki ne háborgassa, hanem inkább jutalmazza őket.¹³

– 1774. január 3-án a Helytartótanács kiegészítette és pontosítja az előbbi rendelkezést azzal, hogy csak a két évesnél idősebb és 12 évesnél fiatalabb cigánygyerekeket lehet elvenni és a parasztokhoz kiadni, a 12 év fölöttieket szolgátra vagy mesterségre kell kényszeríteni; a telek földet bíró jobbágyok tarthatnak csak lovat, de ők sem kereskedés, hanem csakis munkavégzés céljából; végül a szolgabírák legalább negyedévenként kötelesek ellenőrizni a járásuk területén lakó cigányokat.¹⁴

– 1774. június 30-án a Helytartótanács elrendelte, hogy a katolikus cigánygyerekeket katolikus parasztoknál, a nem katolikusokat nem katolikusoknál kell

¹³ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 73.

¹⁴ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 75.

elhelyezni; ha nincs elég katolikus jobbágy valamelyik helységben, akkor a gyerekek nem katolikusnál is elhelyezhető, de a plébánosnak ügyelni kell a katolikus nevelésre, a paraszt pedig nem akadályozhatja azt. Ha pedig nem katolikus, vagy vallás nélküli szülők gyereke árva lesz, akkor azt katolikus hitben kell nevelni és ezért csakis ilyen vallású paraszthoz szabad kiadni.¹⁵

– 1775. március 9-én a Helytartótanács elrendelte, hogy cigány ne köthessen másként házasságot, csak ha előzetesen igazolja, hogy jobbágy, vagy szolgálatban van, vagy valamilyen mesterséget űz, vagy van valami más, törvényes alapja ahhoz, hogy feleségét és gyerekeiket el tudja tartani.¹⁶

– 1775. május 4-én a Helytartótanács utasította a vármegyéket, hogy ne adjanak útlevelet a csavargóknak, különösen azoknak ne, „akiket korábban cigányoknak neveztek”, főleg, ha ezek csoportosan kóborolnak.¹⁷

– 1775. július 10-én a Helytartótanács azzal egészítette ki előző rendelkezését, hogy a plébánosok csak olyan bizonyítványt fogadhatnak el a házasodni akaró cigányoktól, amelyet az illetékes szolgabíró állított ki a megélhetésükről. Elrendelte továbbá, hogy csak a valódi cigány koldusok koldulhatnak és azok is csak a lakóhelyükön: az „alkoldusokat” – akik főleg a búcsúk és vásárok idején faluról-falura járva elragadják az alamizsnát a valóban nyomorultak elől – a megyei seborvosok vizsgálják meg, s ha kiderül csalafintaságuk, meg kell büntetni őket. Megtiltja végül, hogy cigány cigánynál ház nélküli zsellér legyen.¹⁸

– 1779. december 27-én a Haditanács elrendelte, hogy a cigány katonákat nem szabad elbocsájtani, sőt az eddig szabadságotokat is vissza kell hívni az ezredeikhez.¹⁹

A hosszadalmasnak tűnő felsorolásból világosan látható, hogy az egyre keményebb rendeletek és azok végrehajtásának mind szigorúbb ellenőrzése valóban átfogta a cigány egyén és közösség életének az egészét, beleértve az olyan legbensőbb szférákat is, mint a házasság, a gyerekek nevelése, a vallás, stb. A rendeletek egy része mai szemmel nézve határozottan kegyetlennek és embertelennek tűnik. Kérdés, hogy miért voltak ennyire kemények a hatóságok, s vajon elérték-e a rendeletekkel a céljukat?

¹⁵ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 77.

¹⁶ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 79.

¹⁷ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XIV. II. nr. 143.

¹⁸ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 81.

¹⁹ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. IV. VI. nr. 107.

Bátran kimondhatjuk: a rendelkezések nem öncélúan voltak kegyetlenek, a felvilágosodás korszaka valóban hitt abban, hogy az ember nevelhető és nevelni is kell. A cigányokra pedig az állam vezetőinek meggyőződése szerint nagyon is ráfért a nevelés. A rendeletek bevezető részei pontosan elmondják, hogy milyenek látták a cigányokat. Zabolátlanul kóborló, tolvajlásokból és ragadmányokból élő, henyeléshez szokott népnek, amelyet jobb életre kell vezetni; szabados népnek, amely nincs átítatva sem az isteni, sem az emberi törvényekkel, erkölcsére nézve romlott, tudatlansága vaskos, s ezért nem lehet megtérni a civilizált népek között, hiszen sem Istennek nem kedves, sem az állam számára nem hasznos. Különös tekintettel volt az államvezetés a gyermekekre, nyilván mint a leginkább nevelhetőkre: úgy gondolta, hogy ezek megfertőződnek a szülőktől látott étellel, azt követik és elfordulnak a tisztességes társadalomtól; hasznos munkájukkal nincsenek a többi ember javára, hanem a semmittevésbe merülnek: ebből pedig szegénység és szükség következik, ami miatt koldulásra és tolvajságra kényszerülnek.²⁰ Az államvezetés nemcsak az egyenes tiltásokban, hanem abban is bízott, hogy a jobbágyokkal és mesteremberekkel való állandó kapcsolattartás szintén segíteni fogja a cigányok beilleszkedését.²¹ Furcsa paradoxon, de igaz: a cigányok szabályozására irányuló rendeletek legalább annyit árulnak el a felvilágosult abszolutista állameszményről, mint magukról a szabályozandó cigányokról. Egy általános jelenségről van szó, amelyet a kutatás – itt konkrétan a történelemmel kapcsolatban, de nyilvánvalóan az élet minden területére vonatkoztathatóan – a következőképpen fogalmaz meg: „...*A felvilágosodás által feltételezett... történelem valójában egyetlen civilizáció sajátos útja. Az emberiség egy korlátozott részének egyedi történelme ez... csak az a meggondolt (és ésszerű) történelem, amely egy szép napon minden vademberből becsületes alattvalót fabrikálna... A primitív társadalmak számára felkínált egyetlen lehetséges fejlődési mód a felvilágosodás Európájának útja volt...*”²² Az államvezetés tehát a szabályozással az általa elképzelhető egyetlen utat kínálta fel „Európa vadembereinek”, azaz a cigányoknak – vagy inkább kényszerítette őket, hogy rálépjenek arra az útra.

A közel kortársak és az eddigi kutatás többféleképpen értékelte a szabályozásra irányuló rendeleteket. Volt, aki azt mondta róluk, hogy jó szándékúak, de

²⁰ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 64.

²¹ B-A-Z. megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 79.

²² TAYLOR, Anne-Christine: A történelem megértési modelljei. In: DESCOLA, Philip–LENCLUD, Gérard–SEVERI, Carlo–TAYLOR, Anne-Christine: A kulturális antropológia eszméi. Budapest, 1994. 204. p.

nem ismerték a viszonyokat.²³ Más a hibás problémafelvetést és az idealisztikus megoldási kísérleteket rótták fel hibájukul, ugyanakkor elismerte, hogy humanizmusukhoz (ezen itt nyilván a cigányok helyzetének a javítására irányuló szándékot kell értenünk) nem fér kétség.²⁴ Megint más szerint a rendeleteket túlzott társadalmi és politikai optimizmus hatotta át, merevségüket csak a naivitásuk múlta felül, élet idegenek voltak: de komolytalan mozzanataik, következetlenségeik, olykor embertelenségük ellenére is érdemük, hogy tudomásul vették a cigányokkal szembeni erkölcsi és politikai felelősséget.²⁵ A szabályozás egészével kapcsolatban vádként szerepel még, hogy az államigazgatás és a törvényhatóságok képtelenek voltak az együttműködésre: bizonyítható azonban, hogy e vádnak az oka részint az évszámok félreolvasása,²⁶ részint pedig a korszak ismeretének a hiányos volta,²⁷ amely ráadásul olyasmit is számon kér a XVIII. századtól, ami modern szociális fogalom (a vármegyék honnan vegyék a cigányoknak adandó házakat, stb.), tehát teljességgel idegen a korszak gondolkodásmódjától.

Mi úgy gondoljuk, hogy a cigányok e „furcsa” magyarországi történelmének talán legfontosabb fejezete az életmód megszüntetésére irányuló szabályozások alig több, mint két évtizede. Azzá teszi a tény, hogy jelentős részük letelepedtnek és a környezetébe beilleszkedettnek mondható az ezt követő időszakban. A letelepedettség bizonyítása azonban már egy másik tanulmány feladata.

²³ DÖMÖTÖR Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? *Ethnographia*, 1934. 162–163. p.

²⁴ BODÓ Béla: Cigányok a XVIII. századi Szabolcs vármegyében. *Krónika*. Pécs, 1987. 169–170. p.

²⁵ TOMKA Miklós: A cigányok története. In: Szegő László (szerk.) *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, 1975. 46–49. p.

²⁶ SZABÓ László: Mária Terézia 1760/1761-es cigányrendelete a Jászságban. *Jászkunság*, 1961. 126–130. p.

²⁷ TOMKA Miklós, 1975. 46–47. p.